

FARKAS ZSUZSANNA

A metaforák szerepe Az atléta halála értelmezésében

*„Idő lopakodik bennünk, mi meg zavartan gyanakszunk,
vajon nem az emlékeink között lappang-e a jövő,
s nem a jövő derít-e fényt az emlékeinkre.”¹*

A magyar próza 70-es években történő megújulásában és későbbi alakulásában kiemelt szerepet töltöttek be Mészöly Miklós írásai. A szerző a bölcséleti, ontológizáló próza olyan sajátos formáját alkotta meg, mely az egyetemes érvényű tapasztalatokat – a valóságot megragadni kívánó szubjektum korlátaival számolva – nem egyértelműen dekódolható üzenetként közvetíti, hanem a tudatműködés folyamataira építve alkotja meg a tények, benyomások és észleletek összetett jelképiséget hordozó szövegvilágát.²

Művészetében kiemelt problémaként jelenik meg a megismerés és az elmondhatóság kérdése. Mészöly ontológiája szerint a létezés alapvető tulajdonsága a metaforikusság,³ a valóság elemei tehát jelekként mutatkoznak meg az értelmező egyén számára, a világ („a nyelvileg érzékelhető létezés”⁴) megismerése pedig ezen jelek olvasásaként értelmezhető. Elbeszélésmódjában mindez az asszociációk alapján szerveződik, utalásos narratívában, illetve az egyedi, metaforikus nyelvezet megalkotásában képződik le. Az így kiépülő rejtett jelrendszer, az összetett szemantikai struktúra az interpretáció sokféle lehetséges módját rejt magában, és a különböző jelentéstartományok állandó mozgásban tartása révén a művek jelentéstani lezáratlanságát eredményezi.⁵

A szerzőágazó és sokféle tudományelméleti kérdést érintő életmű alakulását szemantikai oldalról kívánom megközelíteni. Reményeim szerint a Mészöly-ouvre ilyen irányú áttekintése tovább árnyalhatja a szerzőről kialakult eddigi értelmezéseket, és különösen az olyan művek leírásában nyithat új utakat, melyeket a mozaikszerű szerkezet dominanciája, illetve az ezzel együtt járó jelentéstani túlterheltség és homály miatt gyakran illetnek a narratíva széthullásának, az értelmezhetetlenségnek a vádjával (pl. *Megbocsátás*, *Családáradás*).⁶

A szimbolizáció egész életműre kiterjedő áttekintése rávilágíthat a művek újraértelmezésének lehetőségére egy tágabb kontextus keretei között, mely szövegvilágban nemcsak a szerző személye, hanem az életművön végighaladó jelképek is sajátos értelemtöbbletet hordozó összefüggést teremtenek. Az ilyen irányú kutatások érvényét maga Mészöly is alátámasztotta a novellák újráválogatásával, új összetételű kötetekben való kiadásával. Korábbi írásainak újraértelmezett összekapcsolásában egy átfogó „irodalmi pannon-freskó” megteremtésének lehetőségét látta, s ebben a folyamatban kiemelt szerepet kapnak az olyan motívum- és szimbólumrendszerek, melyek összefüggő láncolatként tartják egybe a szövegcorpusz egészét, és rámutatnak a reinterpretáció lehetőségeinek fő irányaira. Az ilyen jel-

legű vizsgálatok nem előzmény nélküliek: a motívumkutatás kapcsán fontos kiemelni Balassa Péter nevét, aki több írásában is foglalkozott a Mészöly-művekben megjelenő motívumokkal.⁷

Jelen dolgozat ebbe a kutatási keretbe ágyazva törekszik a szerző első jelentősebb regényének, *Az atléta halálának* szemantikai szempontú vizsgálatára. A jelentésképzés folyamataira koncentrálva arra próbálok választ találni, hogy a metaforák, a szimbólumok és a szemantikai rendszer kiépülését befolyásoló egyéb eljárások hogyan alakítják az értelmezésfolyamatot, illetve milyen mértékben járulnak hozzá a szövegkohézió megteremtéséhez. Feltételezésem szerint ugyanis azok a metaforák, amelyek többször is előfordulnak a mű kulcsfontosságú részeiben, az egész művön végigfutó metaforahálózatot képeznek, s így rejtett „hermeneutikai irányjelzőként”⁸ vezérlik a befogadói értelmezést, azaz egy „metaszintet” alkotva a mű összetettebb interpretációs lehetőségeit biztosítják. A metaforák vizsgálata azért is indokolt, mert bár a szakirodalom elismeri azok lényegi szerepét Mészöly műveiben, átfogó vizsgálatukra eddig még nem került sor. A szemantikai kérdések kiemelt fontossága miatt az irodalomtudományi írások mellett nagyban támaszkodom a jelentést központi problémaként kezelő és a hermeneutikával „sok tekintetben rokon”⁹ kognitív nyelvészeti kutatásokra is.

1. KOGNITÍV NYELVÉSZET, METAFORAÉRTELMEZÉSEK

Mészöly Miklós prózája kapcsán gyakran említik a tudatfolyamatokra épülő, akronologikus szerveződésű narratívát, a sugalmazást,¹⁰ az egymástól távoli dolgok közti, asszociációkon alapuló kapcsolatteremtést vagy az implicit jelentésadást, ami egy rejtett, a szöveg mélyén meghúzódó jelrendszer kiépülése révén teszi lehetővé az általános érvényű tapasztalatok hiteles közlését. Mészöly elbeszélőmódja kapcsán Thomka Beáta a „metaforizáló beszédmód”¹¹ kifejezést alkalmazza, ami nem pusztán a metaforák gyakori alkalmazását jelenti, a művek szerveződésének egészét meghatározza a tudatfolyamatok minél hitelesebb ábrázolására való törekvés, „a metafora pedig áthatja gondolkodásunkat és mindennapi nyelvhasználatunkat”.¹²

Mindez a metaforizáció folyamatára irányította figyelmemet, és indokoltá tette olyan tudományos módszerek bevonását a vizsgálatokba, melyek kiemelt problémaként kezelik a kognitív tevékenységet és a megismerést, illetve tapasztalataink fogalmi és nyelvi megkonstruálásának folyamatát. Kognitív keretben lehetőség nyílik a szemantikai és asszociatív hálózatok működésének mélyebb feltárására, ami – tekintve a mészölyi próza eddig említett sajátosságait – jelen dolgozatban is hangsúlyos szerepet kap.

1. 1. Kognitív nyelvészet és irodalom

A 60-as évek fiatal írógenerációjának műveiben az alkotás, az alkotóként való létezés politikai meghatározottságának személyes tapasztalatával egy időben tematizálódtak a megismerés, az elmondhatóság ontológiai kételyei. Ez jelenti egyrészt a megnyilatkozó korlátaival való szembesülést: képes lehet-e az ember a világ dol-

gainak lényegi megértésére, és ha igen, képes-e megértetni magát? Valóban alkalmas közege a nyelv egymás megértésének? Egy másik oldalról ugyanakkor felmerülnek a befogadói korlátok: megfelelő képességekkel és ismeretekkel rendelkezik-e az olvasó, hogy az értelmezés adott szituációjában megértse a művet? Ezek a problémák hatványozottan érvényesültek egy olyan korszakban, amikor politikai tényezők is korlátozták a költők, írók megnyilatkozási lehetőségeit, illetve műveik értelmezését.

Mindez az önkifejezés új módszereivel kísérletező irányzatok születését eredményezte, melyek gyökeresen átalakították az irodalomnak a szerzővel, az alkotás és befogadás folyamatával, illetve a mű valóságreferenciájával kapcsolatos fogalmait. A mimetikus poétikai formákat olyan új beszédmodok váltották fel, melyek már számoltak a mű megalkotott, „megkonstruált” jellegével, illetve a megértés nyelvi meghatározottságával.¹³ Ehhez igazodva, nyugati mintákból táplálkozva a 70-es évek végétől a kritikai szemlélet sem „a mű közvetlen társadalmi referencialitásában kereste a mű értékeit, hanem a mentalitás- és kultúrtörténeti kontextusba ágyazott poétikai megalkotottság sikerességében”.¹⁴

Amellett, hogy a korszak irodalmi életében tematikailag és többféle vonatkozásban is előtérbe került a nyelviség kérdése, a nyelvészeti módszerek irodalmi elemzésekben történő hatékony alkalmazását az 70-es években bekövetkezett megújulás is elősegítette. A funkcionális irányzatok megjelenése, illetve a „pragmatikai fordulat”¹⁵ hatására ugyanis a század második felében olyan új funkcionális, majd funkcionális kognitív irányzatok jelentek meg, amelyek a nyelvi funkciók, a jelentésképzés szempontjainak előtérbe helyezésével kísérlik meg a nyelv leírását. Ezek a tendenciák az irodalmi hermeneutika és a kognitív nyelvészet kérdésfeltevésének közeledését eredményezték, Tolcsvai Nagy Gábor szerint így egymást „átfedve és kiegészítve” járulhatnak hozzá a posztmodern irodalom, különösen a prózaforulat időszakának feltárásához.¹⁶ Érdemes tehát a 70-es, 80-as évek változásaiban kiemelkedő szerepet játszó Mészöly-oeuvre kapcsán azon nyelvészeti eredményekre is támaszkodnunk, melyek újabb szempontok bevonásával tehetik eredményesebbé a vizsgálatot.

A kognitív szemantika Tolcsvai Nagy Gábor meghatározásában „az emberi megismerésre alapozott jelentéstan”.¹⁷ Ebből következik, hogy a kognitív nyelvészet a strukturalista, generatív irányzatoktól eltérően nem az autonóm rendszerként felfogott nyelv modellálására helyezi a hangsúlyt, hanem azt szélesebb összefüggésekbe ágyazva, a jelentést, illetve a nyelvhasználó társadalmi meghatározottságát és kognitív képességeit előtérbe helyezve vizsgálja. Ebben a felfogásban ugyanis „a nyelv nem pusztán kifejezőeszköze a világról való tudásnak, hanem a megismerés közege” is.¹⁸ Nyelvi képességeink fontos szerepet játszanak a környezetünkben érkező információk feldolgozásában, ugyanakkor világról való ismereteink befolyásolják azt a módot, ahogy nyelvileg kifejezzük magunkat.

A kognitív nyelvészet és az irodalomtudomány eredményeinek ötvözésére és egy ilyen alapokon nyugvó irányzat alapjainak lefektetésére először Peter Stockwell vállalkozott *Cognitív poetics – An Introduction* című, 2002-ben megjelent könyvében. A kognitív poétika az irodalomról való gondolkodás új útja, mely a kognitív nyelvészet és pszichológia módszereinek felhasználásával igyekszik haté-

konyabbá tenni az irodalmi művek vizsgálatát, az interpretáció dinamikus folyamatának modellálását, hogy ez által az irodalmi tevékenység egész menetét radikálisan újraértékelje.¹⁹

A kognitív nyelvészet kérdésfeltevéseinek iránya és tárgya révén hatékonyan járulhat hozzá az irodalomtudományi kutatások eredményességéhez.²⁰ Különösen igaz ez a posztmodern korszakára (melynek már korai szakaszától központi alakja volt Mészöly), hiszen a korszakban keletkezett művek általános jellemzője, hogy bennük markánsan tematizálódik a nyelvi meghatározottságnak, az önkifejezés lehetséges (és releváns) módjainak, illetve az önreflexív irodalomnak a problémája.²¹ A kognitív szemantika által vizsgált jelenségekkel más-más oldalról megközelítve az irodalomtudomány, a hermeneutika is foglalkozik, a posztmodern irodalmi alkotások pedig erőteljesen építenek azokra a hiteles(ebb) elbeszélésmód alternatív lehetőségeinek kiépítése során.

1. 2. A metafora kognitív megközelítése

Általánosan elfogadott és ókori gyökerekig visszanyúló megállapítás, miszerint a metaforában két dolog, fogalom kerül kapcsolatba egymással valamilyen közös jegy alapján. Gyakran leszűkítik hatáskörét az irodalom, a költészet területére, pedig egész életünket, gondolkodásunkat átható jelenségről van szó.²² Kognitív megközelítésben a metafora nem pusztán eszköz a retorika gazdag „tárházában”, és a metafora elemeinek kapcsolata sem merül ki a köztük lévő hasonlóságban. Statikusan felfogott, szótárcikk-szerűen meghatározható fogalmak egymásra vetítése helyett arra helyeződik a hangsúly, mi is történik elménkben a metafora értelmezése, befogadása során.

George Lakoff és Mark Johnson *Metaphors we live by* című könyve – a hagyományos, arisztotelészi helyettesítés-elméleten alapuló, retorikai irányultságú megközelítéseket meghaladva – fontos kiindulópontként szolgált a későbbi kognitív metaforakutatások számára. A szerzők alapvető összefüggéseket mutatnak ki elemzéseikben a metafora és a mindennapi nyelvhasználat, az ember fizikai és kulturális tapasztalatai, illetve a minket körülvevő világ megismerése között. Világképünk, az, ahogyan a világról gondolkodunk, fogalmi rendszerünkben tükröződik vissza, ami pedig metaforikusan strukturált – ezért is állítják a szerzők, hogy az emberi gondolkodás természetében metaforikus alapú.²³

A kognitív irányzatok általában valamilyen szemantikai tartományként kezelik a fogalmakat, melyek (a szövegkörnyezettől függően) dinamikusan alakuló szerkezettel, hol a figyelem előterébe kerülő, hol pedig annak háttérben meghúzódó összetevőkkel rendelkeznek. Nem egy mentális szótár jól elkülöníthető elemeiről van szó, a fogalmak közti határok összemosódnak a köztük kiépülő, kapcsolatok sokféle módját és lehetőségét tartalmazó hálózatban.

A metafora két fogalmi tartomány, mentális tér interakciójaként értelmezhető ebben a keretben, melynek során az egyik fogalmat egy másik fogalom megértésére használjuk.²⁴ Olyan szemantikai tényezők kerülnek így a figyelem előterébe, amelyek amúgy rejtve maradnak,²⁵ s így lehetővé válik, hogy a dolgokról más megközelítésben gondolkodjunk. A metaforák a szerteágazó szemantikai kapcsolo-

lódások révén a szűkebb és tágabb szövegekörnyezetben is fontos szerepet töltenek be a szöveg befogadása során: az így kiépülő metaforahálózat indirekt módon irányítja a befogadói értelmezés folyamatát.²⁶

Mindezzel kapcsolatban ugyanakkor fontos kihangsúlyozni, hogy (mivel a szövegekörnyezet nagyban befolyásolja az értelmezést) a metafora nem eleve adott tényező: a metafora csak akkor metafora, ha akként értelmezzük, s ennek következtében, emergens módon képződik meg elménkben egy integrált tér. Stockwell a kognitív poétika egyik feladataként jelöli ki többek között annak leírását is, milyen módon válnak potenciális terekké a szöveg egyes elemei a metaforikus kifejezések értelmezése során.²⁷

2. A METAFORÁK SZEREPE AZ *ATLÉTA HALÁLA* ÉRTELMEZÉSÉBEN

Az irodalmi nyelvhasználat nem a metaforák alkalmazásában különbözik a hétköznapitól, az eltérés a metaforák gyakoriságában rejlik csupán: az irodalmi művekben alkalmazott metaforák jóval ritkábban fordulnak elő a mindennapi életben, így egyedibbnek és kevésbé konvencionálisnak hatnak.²⁸ Gazdagságuk és változatoságuk folytán értelmezésük nem olyan világos, mint más metaforák esetében, ami ugyanakkor lehetővé teszi, hogy jelentéstöbbletet hordozó elemként gazdagítsák a szövegek értelmezését. Az irodalmi szövegek metaforái egyediségükből kifolyólag tehát sajátos funkciók ellátására alkalmasak egy fiktív szövegvilág kiépítése során. A metaforák működését ilyenkor a szövegekörnyezet, az elbeszélés módja és a narráció is sokféle módon befolyásolhatja, és egy-egy szerzőre jellemző sajátos metaforahasználat kialakulását eredményezheti.

Thomka Beáta Mészöly-monográfiája „a szikárság esztétikájának” taglalásával vezeti be a Mészöly-oeuvre bemutatását.²⁹ Ez a „szikárság”, azaz tömörség, minden díszítés és feleslegesnek érzett gondolat mellőzésére való törekvés, fontos jellemzője Mészöly írásainak. Erre vezethető vissza a mészölyi elbeszélés módja sok sajátossága, melyek egymást feltételezve függenek össze a metaforák Mészöly-művekben megfigyelhető egyedi működésével. A tömörítés, sűrítés alapvető eszköze a metaforizáció, ami indokoltá teszi annak részletesebb vizsgálatát a mészölyi próza kapcsán.

2.1. *Metaforák a regényben*

Az atléta halála, Mészöly első jelentősebb regénye magyarul csak a francia kiadást után egy évvel, 1966-ban jelenhetett meg. A szerző első nagyobb alkotói korszakához köthető, melynek pontos datálásában ugyan nem egyezik a kutatók véleménye,³⁰ tény azonban, hogy a több mint hat évtizedre visszatekintő életmű elején keletkezett a regény, sok „kísérletezést” megelőzve. Így nem feltétlen ugyanolyan hangsúllyal, és esetenként eltérő módon, de a későbbi Mészöly-írások alapvető törekvése és jellemzői már egyértelműen jelen vannak a regényben.

A fiktív mű megírásának körülményei, azaz a fiktív történetmondó szituáltsága megfelelő kiindulópontként szolgálhatott Mészöly számára, hogy kísérletet tegyen a tudatműködés, az emlékezés kognitív folyamatainak szövegszervező elvként

való működtetésére a narrációban. Ennek megfelelően az elbeszélő, Hildi is saját asszociációit követve halad emlékei felidezésében, és az egyes epizódokra is az akronologikus szerveződés, a tudatfolyamatokat leképező szerkezet jellemző. Epizód az epizódban, metalepszis, párhuzamosan haladó lezáratlan történések, melyeket egy-egy különbözőnek látszó, ám a visszaemlékezés során valamilyen módon kapcsolatba kerülő emlékkép, mozzanat fűz egyetlen, soha le nem záruló láncolattá.

A szöveg ilyen módon történő kiépülésében jellegükénél fogva fontos szerepet töltenek be a metaforák. Mivel a metafora működése a fogalmak közti interakción alapul, így kiválóan alkalmas a tudatműködés asszociációinak lényegre törő visszaadására, a tágabb szövegkörnyezetet tekintve pedig az egyes szövegrészek közötti kapcsolat fenntartására. A szöveg egészén végigfutó metaforák összefüggő rendszert építenek ki, ami *Az atléta halálának* értelmezésére is további alternatívákkal szolgál. Ahogy Fodor Péter is megállapítja, a regény metaforái „egy rendkívül szerteágazó, tematikusan sokrétű figuratív jelentésegyüttest”, motívumláncot alkotnak.³¹

Az elemzés során Fauconnier és Turner modelljét alkalmazom, mivel az leírhatóbbá teszi a metafora kontextusérzékeny feldolgozását, s így az egyedi metaforákat tartalmazó irodalmi művek vizsgálatakor is hatékonyabban alkalmazható. Az elmélet szerint a metaforizáció folyamata két vagy több bemeneti tartományból indul ki, ezek a mentális terek, melyeket „konceptuális csomagokként”³² képzelhetünk el. Két vagy több bemeneti tartomány közös elemei (vagy strukturális jegyei) alkotják a generikus teret, szerkezetileg átstrukturálódva pedig a blend alapját képezik. Ebben az integrált térben az elemek között olyan kapcsolatok válnak lehetővé, melyek a bemeneti terekben nem léteztek, és akár új tényezőkkel is bővíthetnek.

A hasonlat szintén mentális terek interakcióján alapul, de annak speciális eseteként a tartományok hasonlóság alapján történő összekapcsolását végzi el. Szerkezetét tekintve a metaforánál kifejtettebb, nyelvileg is jelöli a hasonlítás műveletét, illetve annak elemeit. Mivel az említett trópusok működése egyaránt leírható mentális terek interakciójaként,³³ *Az atléta halálában* szereplő metaforák és hasonlatok pedig tematikailag is szorosan kapcsolódnak, együtt kerülnek bemutatásra az alábbiakban.

2.1.1. Metaforák és a sport

Témájánál fogva a sporttal kapcsolatos kifejezések dominálnak a regényben,³⁴ így sok olyan metaforát és hasonlatot is tartalmaz, amelyben a bemeneti terek egyike az atlétikával, futással, sporttal kapcsolatos:

1. „A Szent Vitus templom tornyán, mint a *startpisztoly-cső*, vakító élesen csillogott egy fémes tetőcserép.” (26.)³⁵

2. „A venyige gyorsan ellobbant... Mint azok a vonalas *sémarajzok* a sportszakönyvekben a jó meg a rossz startolásról, a helytelen testtartásról – ezekhez hasonlított a sok tördelt ág. Csupa láb-kar *csontvázemberke*, átizzva s ide-oda hajolva a bogoknál, az iszonyú forróságtól.” (52.)

3. „A nyomasztóan nagy épület udvara tele volt páncéltörő lövegekkel. Fölcsapott csövíük, mint monstrum szemetes kocscik rúdja meredt a kőkerítés fölé... – »Nézd csak!« – mutatott [Bálint] a glédában sorakozó csövekre – »start-ágyúk!«...» (55.)

4. „Ettől a megjegyzéstől mindjárt több biztonságot éreztem magamban. Egy kicsivel többet. Mint aki *fél méter előnyt* szerez, de ahhoz már nincs ereje, hogy egészen »leszakadjon.« (95.)

5. „Valahogy úgy alakult, hogy az első háromnegyed évben szívesebben vallotunk egymásnak életünk régebbi eseményeiről... Amolyan *alapozásféle* volt, amit csináltunk, ma úgy mondanák, káderezés.» (110.)

6. „...mintha ő mondta volna erre a gruppra, hogy »hősi halottak *ringje*.« (131.)

7. „...aztán a nagy- és kiskápolnát a vezeklőfülkével, ahová ökölnyi lyukon adták be az ételt a jámbor királynak. Bálint sokáig állt itt, benézett a lyukon, aztán megint visszatért hozzá... »Akkor ilyen volt az *edzőtábor*« – mondta, és igyekezett nevetni.» (139.)

8. „A következő év májusában lett volna az évfordulónk Bálinttal – a *tizedik kör*. Vagy éppen a *célegyenes*» (143.)

A 8. példa Hildi és Bálint viszonyát jellemzi 'A VISZONY FUTÓVERSENY' fogalmi metafora által. Az egyik bemeneti tér a szerelmi viszony, amely futáshoz hasonló küzdelemként értelmeződik. A futás körpályán zajlik („tizedik kör”), és kevés hiányzik a teljesítéséhez. Ezt azért is fontos kiemelni, mert ebben az esetben utal a viszony jellegére: állandóan visszatérő problémákra, újra és újra „lefutott körökre”, illetve a kapcsolat várt minőségi változására (az „ördögi körből” való kilépésre): az évforduló után tervezett házasságra.

A közös jegyek képezik a generikus teret, ahhoz azonban, hogy a két személy közti kapcsolat alakulását folytonos körmozgásban zajló futásként tudjuk jellemezni, szükség van a blend tartományára, amelyben a két mentális tér elemei átstrukturálódva integrálódnak. Ebben a térben lehetővé válik, hogy a kapcsolat alakítása futótevékenységként értelmeződjön, amelyet két ember közös erőfijjtései tartanak mozgásban, folytonosan visszatér a kiindulóponthoz (ez időben az évforduló, minőségét tekintve pedig valamiféle előlről kezdés), az idő múlásával azonban mégis valamilyen végcél felé halad.

Az így létrejövő metafora a fogalmak bizonyos (kiemelni kívánt) aspektusait előtérbe helyezi, míg más, az adott szituációban kevésbé fontos elemek figyelmünk háttérbe kerülnek, azaz rejtve maradnak.³⁶ Jelen esetben viszonyuk küzdelmes voltát emeli ki az elbeszélő, Hildi azáltal, hogy a futással hozza kapcsolatba, amelyet Bálint önkínzásig fokozott erőfijjtéssel végzett, és amely sok tekintetben elválasztotta őket egymástól. A körpálya egyfajta visszatérő, korlátok közé szorított monotonitást érzékeltet, és mindenképpen háttérbe kerül a szerelem felszabadító jellege, illetve az érzelmi gazdagodás, a folyamatos változás képzete, amely például a 'szerelem utazás' metafora esetében érvényesül.

A szöveg tágabb kontextusában a 'futás' szorosan összefügg a meneküléssel is. A címszereplő által úzótt sport egyrészt az általa betöltött társadalmi szerepet jelöli, amely megélhetését biztosítja, másrészt utal a benne zajló érzelmi folyamatokra is. A futással együtt jár az előrehaladás is, egy adott pontból egy másikba való elju-

tás, átvitt értelemben pedig az emlékek vagy a félelmek elől való menekülést jelképezi, azaz egyfajta kísérletet a múlt „maga mögött hagyására”.³⁷ Egy táv megétele az idő múlásával jár együtt, amit a regényben gyakran szereplő 'stopperóra' mér – ennek szimbolikus jelentőséget tulajdonít az elbeszélő („...ki tudja, hányadszor kellett úgy kimondanom ezt az igent, hogy még nyomát se vegye észre rajtam, mennyire értelmetlen, pusztító görcsnek tartom folytonos elégedetlenségét. De végre is ő tudja, mi volt az, amiből képtelen volt engedni, *stopperórával* a kezében.”³⁸). Bálint halálával kapcsolatban kiemeli, hogy a kezében lévő stopperórán nullán álltak a mutatók.³⁹ Ahogy a kerek stadionban is ugyanazt az útvonalat teszi meg a futó többször (és 800 méter esetén pontosan a kiinduló helyre érkezik meg), ugyanúgy egy önmaga körül zajló körkörös mozgásként, „ördögi körként” jellemezhető Bálint lelki élete is. A nullát mutató stopperóra a szöveg kontextusában így utal a múlton való továbblépés sikertelenségére is: bár fizikailag hosszú utat⁴⁰ tett meg a címszereplő, emlékeit nem tudta maga mögött hagyni.

Azok a metaforák, hasonlatok, amelyekben Hildi környezetét vagy Bálinttal való kapcsolatát a sport, a futás jellemzői által próbálja értelmezni, jól mutatják azt, hogy a fiktív történet elbeszélőjének nyelvi tevékenységét mennyire jellemzi a szerelme érzéseinek, gondolatvilágának minél teljesebb megértésére való törekvés. A futó életét minden tekintetben áthatotta a sport, ami nem csupán egy hobbi vagy pénzkeresési forma volt számára, hanem lelkiismereti problémáinak kivetített színtere is.⁴¹ Bálint igen gyakran említi a bűntudatot, mint motiváló tényezőt („És talán nincs is más igazi motor bennem, csak ez, a rossz lelkiismeret”⁴²).

Ennek ismeretében érthető meg igazán a királyi vezeklőfülkét és az edzőtábort összekapcsoló szokatlan metafora (7. példa: „Akkor ilyen volt az *edzőtábor*”), melyet Bálint karlsteini útjuk során mond Hildinek. A vezeklés és az edzés látszólag eléggé távol állnak egymástól, néhány közös vonást azonban lehet találni köztük: mindkettő szigorú önfegyelmet követel, célja önmagunk legyőzése valamilyen magasabb szintű eredmény (lelki, illetve fizikai átalakulás) elérése érdekében. Mindkettő esetében fel kell ismernünk és korrigálnunk kell korábban elkövetett hibáinkat, amiben egy vezető segítségével támaszkodhatunk (Isten, illetve az edző). Mindennek végrehajtása azonban lényegesen különbözik: az itt szereplő vezeklési forma belső önvizsgálatot, és ezzel együtt egyfajta külső passzivitást igényel, egy edzőtáborban viszont rendkívül fontos az (általában csoportosan végzett) fizikai aktivitás is.

A 7. példában szereplő metafora első bemeneti tere tehát a vezeklőfülkében végzett lelki megtisztulás elemeit tartalmazza: célja a belső átalakulás, mely lelki folyamatok révén megy végbe, a király magányosan végzi egy transzcendens, isteni erő vezetésével. A második bemeneti térben szintén egyfajta átalakulás a végcél, de ez fizikai tevékenységek révén, és edzőtársak között megy végbe, egy edző segítségével. Ezek az elemek kerülnek át a blendbe, egy olyan integrált térbe, ahol a vezeklés egyfajta Isten vezetésével történő „lelki tréningként” értelmeződik. Ebben a viszonyrendszerben ugyanakkor az edzőtábor jelentése is módosul, előtérbe kerül a futó önálló, belső erő kifejtése, amelynek eredményeképpen a közösségben végzett fizikai tevékenység lelki megtisztulással jár együtt.

Ugyan nem a regényben hangzik el, de a fentiek kapcsán érdemes kitérni Mézőly sportról alkotott véleményére is. Korának viszonyairól így vallott *A sport zsákutcája*⁴³ című írásában: „A sport fogalma és gyakorlata a mi világunkban tönkrement, kiürült, meghamisítódott. Nem csupán a sokszor emlegetett görög értelemben nincs már érzékünk hozzá, se igényünk rá, de még a mi első „modern” Olimpiáink szelleméről és célkitűzéseiről is elfeledkeztünk. A sport archaikusabb jelentősége és jelentése szinte nevetségesnek hatna, ha valaki szóba hozná a mai sportrajongók között. Legeredetibb jelentésében és gyakorlatában a sport olyan vetélkedés volt – tudatosan és öntudatlanul –, ami játékká lényegíti át azt a vetélkedést, ami az élet maga; csupán az vérre megy. Az élet kíméletlen dinamizmusának, a felülkerekedés ősi ösztönének szublimált formája volt. Következésképp a lélek iskolája is. Nos, erről mit se tudunk már. A görögök tisztában voltak vele... A mai helyzet majdnem beteges, skizofrén, gusztustalan. A szó közvetlen értelmében már egyáltalán nem arról van szó, hogy mi magunk is tegyünk valamit a saját magunk játékká nemesített vetélkedő képességéért – ehelyett kitenyészjük a látványos, helyettünk cselekvő, helyettünk magukat hajszóoló sportolókat, akiket aztán bámulunk, ünnepelünk, mint a jól idomított gépeket. Test-lélek harmóniájáról nincs szó, üzletről van szó, elvakult drukkról, jól fizető fogadásokról, hasonlóról.”

Bálint önkínzó alakjában komoly társadalomkritikát fogalmaz meg a szerző, amely túlmutat a sport világán: az antik hagyományokkal szemben a kor sportolói lélekromboló módon szolgálnak ki egy életszemléletében hibás társadalmi rendszert.

2.1.2. Metaforák és az antik, keresztény kultúra

A keresztény vezeklőfülke részben kapcsolódik a metaforák egy másik, a regény értelmezésében kiemelt szerepet betöltő csoportjához:

9. „Ekkor fedezte föl magának az Égettkő-völgyét, ahová aztán mindennap kijárt tréningezni. Olyan volt ez az ovális völgy, mint egy görög, vagy még annál is régibb, őskori stadion: lent a pálya helyén kiégett fenyőrönkök elszorva, lehettek volna kőoszlopok maradványai is.” (46.)

10. „...s mint valami *bálványt*, úgy néztük Picit.” (74.)

11. „De annál jobban szükségét érezte, hogy beavasson a múltjába, mintha egyedül ez vértézné föl az *ördögei* ellen.” (75.)

12. „Mint aki nem oldott ugyan meg semmit, de legalább elmondta a távoztató *varázsige*ket.” (88.)

13. „Réka többnyire így beszélt, egy kicsit túlfogalmazott lobogással; mint a *szektások*, ha az igazukat védik.” (108.)

14. Valami olyasmit mondott akkor, hogy Réka *aszкета*...” (108.)

15. „Mikor a célegyenesbe kanyarodott, már olyan szaporák voltak a kapkodó mozdulatai, mint aki *penitenciából keresztet vet* közben.” (206.)

16. „A közönség nagyobbik része taps helyett átmászott a korlátokon, csöndben ellepték a pályát, és odasereglettek körénk, mint valami *processzió*.” (206.)

17. „Akkor már az asszonyok is kint álltak az ajtó előtt... Mint valami *antik színpadi kép*, olyan volt ez onnét az istállóból nézve: a *kórus* felsorakozik és várja, hogy sorra kerüljön.” (251.)

A fenti mondatok a metaforák és hasonlatok azon csoportjára példák, melyben egy fogalom vagy jelenség megértését antik vagy keresztény kulturális elemek segítik elő, vagyis az egyik bemeneti tér ezen kultúrkörök valamelyikéhez kapcsolódik.

A 9. példamondatban szereplő Égettkő-völgye Bálint utolsó edzőtáborának színhelye, ahol az olimpiai maratoni futásra való magányos felkészülés közben alkalma nyílt hazugságok nélkül szembenézni önmagával. A „VÖLGY EGY ÓSI STADION” metaforán alapuló hasonlat a már ismertetett mézőlyi gondolatok⁴⁴ tükrében sokkal mélyebb jelentéssel bír, mint a helyszín szépségének pusztá érzékeltetése. Égettkő-völgye a fizikai felkészülés mellett lehetővé tette a sport antik céljának, test és lélek harmóniájának megvalósítását is. Hogy végül Égettkő lett Bálint halálának színhelye is, azt sugallja, hogy Bálint élethelyzetében, korának viszonyai között ez nem volt megvalósítható.

A 15. példa a futó mozdulatait a keresztvetéssel hozza kapcsolatba: a két bemeneti tér integrálásakor olyan mentális tér jön létre, melyben Bálint futása a bűnbocsánat elnyeréséért folytatott vezeklésként értelmeződik. Mindez összefüggésben van Bálint kapcsolatai miatt érzett büntudatával, illetve a politikai hatalommal szembeni ellentmondásos érzéseivel is.⁴⁵

2. 1. 3. A metaforák szerepe az értelmezés folyamatában

Mézőly műveire sajátos elbeszélésmódja miatt eleve jelentéstani túlterheltség jellemző, ami az értelmezés sokféle lehetőségét hagyja nyitva. Ebből kifolyólag a sugalmazás közvetett módjainak is nagyobb szerepe lesz az interpretáció folyamatában. A metafora működése a szöveg mikro- és mezoszintjén érvényesül,⁴⁶ abban az esetben azonban, ha a többször is előforduló metaforákból egy hálózat épül ki, az egész műre érvényes összefüggésekre is rámutathatnak. A metaforaháló ilyenkor indirekt módon befolyásolja az értelmezés folyamatát.

Stockwell a 'megametafora' kifejezést alkalmazza az olyan metaforákra, melyek többször is megjelennek a mű kulcsfontosságú részeiben, és hozzájárulhatnak a befogadói értelmezés alakításához.⁴⁷ Figyelembe véve ugyanakkor, hogy az ismétlődés és a szöveg interpretációjának ilyen módon történő befolyásolása a metaforáknak általában csak az egyik mentális terére igaz, célszerűbbnek tűnik a 'metaforalánc' kifejezésénél maradni, amely jobban érzékelteti, hogy itt azonos és különböző mentális terekből kiépülő metaforák együttes összekapcsolódása eredményez egy egységes láncolatot.

Hasonlatainak és metaforáinak egy részében a mű tematikájából kifolyólag a sporthoz, futáshoz kapcsolódó fogalmak segítik elő egy másik fogalom értelmezését. Ezekben a trópusokban az egyik bemeneti tér gyakran a főszereplő tevékenységével kapcsolatos, s mivel az egész műben jelen vannak, hálózatot építenek ki. Mégsem tekinthetők riffaterre-i értelemben vett „hermeneutikai irányjelzőknek”,⁴⁸ mivel elsősorban nem a cselekmény értelmezése szempontjából fontosak, hanem inkább a körülmények, a főhős élethelyzetének érzékeltetésében van szerepük.

Sokkal érdekesebb azonban a szóképek másik említett csoportja, amelyben az egyik bemeneti tér mindig az antik világgal, illetve a keresztény kultúrkörrel kap-

csolatos. Mindkettő harmóniát, egyfajta vágyott lelki békét jelképez a mű fiktív világával szemben, amelyben ezt nem sikerül elérnie a főhősnek, egy tiszta, arányos, kényszer nélküli „másik világot”.⁴⁹ Ezek a metaforák egy olyan világgal állítják párhuzamba a főhős környezetét, amelyet valamilyen pontosan nem meghatározott transzcendens erő irányít. Az antik világ és a kereszténység számára egyaránt kiűntetett szerepe volt a lelki folyamatoknak, mindkettőre jellemző a természetfeletti erőben való hit, ám azt különbözőképpen magyarázzák.

A regény szövegvilága a fizikai tényezőkre összpontosít, a sportban a fizikai teljesítmény mindenáron való növelésére, miközben a lelki folyamatok teljesen rejtve maradnak a szereplők előtt, azokról nem beszélnek. A szöveg egésze egy integrált térként tekinthető, az egyik bemeneti tér a fizikai teljesítményről szóló narratíva, a másik pedig az említett metaforaháló által megjelölt „metafizikai” világ. Ebben a kontextusban a leírt események csupán transzcendens erők hatása alatt álló folyamatok felszíni megnyilvánulásai lesznek.

A cím is más értelmet nyer ebben a megközelítésben: *Az atléta halála* ugyanis az előfeltevésekkel ellentétben nem egy haláleset részletes ismertetését tartalmazza, hanem annak kapcsán egy atléta életének és kapcsolatainak történetét. Figyelembe véve ugyanakkor, hogy Óze Bálint nem tudta kiteljesíteni sorsát (sem kapcsolataiban, sem a sportban nem talált megnyugvásra), és talán a hivatásos sportolás sem önmaga választása, sokkal inkább a kapcsolatait behálózó hatalmi viszonyok következménye volt,⁵⁰ a teljes élet csak egy meg nem valósult lehetőségként van jelen a futó esetében. A címben szereplő 'halál' így Bálint életének metaforikus értelmezését is adja egy „nem élt” életre utalva: „Talán mint anya, nagyobb alázattal tudnám elviselni, hogy él valaki mellettem, akit mindennél jobban szeretek, de aki ugyanakkor se mellettem, se más mellett nem él igazán”⁵¹ – írja Hildi.

Többször is megjelenik a pillangó jelképe a mű kulcsfontosságú részeiben,⁵² magánál a halálesetnél is, ami tovább árnyalja a cím értelmezését. „A keresztény szimbólumrendszer az antik jelentéseket értelmezte újjá”, melyek szerint a pillangó a halhatatlan lélek (gör. *pszüikhé* 'lélek', 'pillangó') szimbóluma volt. Így a 'lepke' a keresztény kultúrkörben az emberi lélek, a halhatatlanság, a feltámadás, illetve „más értelmezésben az igaz hitre áhítózó hívő lélek jelképe”.⁵³ Mindezt összevetve a cím kettős értelmével (a 'halál' mint a címszereplő „nem élt élete”) a jelkép utalhat többek között a vlegyászhai haláleset „feltámadásként”, azaz a múlt terhéől való megszabadulásként történő értelmezhetőségére is. Ugyanakkor, a fénylő lánogokba repülő lepke a lélek tűzben, halálban való megtisztulása és halhatatlanná válása mellett az önpusztítás jelképe is,⁵⁴ így a szimbólum egyszerre utal a 'halál' metaforikus értelmezése mellett annak denotatív jelentésére is: a 'lepke' így a féktelen önhajszolás miatt bekövetkező későbbi halált jelzi előre a címszereplő halálfélelmének megtestesüléseként.

A címhez szorosan kapcsolódik, így érdemes kitérni a regény elején olvasható mottóra is.⁵⁵ A mottó jellegéből adódóan egyértelműen utal más szövegekkel való összefüggésekre, illetve azok bevonásának szükségességére az interpretációs folyamatba. Amellett, hogy konkrét jelentéstartalmakat közvetít, az idézett szövegrészlet által jelölőként referál egy adott műre, szerzőre és kulturális közegre, az

értelmezés kontextusára is. A mottó tehát hármast funkciókat tölt be a szövegben: konkrét jelentéstartalmakat közvetít jelöltként; jelölőként deiktikusan mutat rá más szövegekre; illetve irányítja az értelmezést, és kognitív folyamatokat generál azáltal, hogy felhívja a figyelmet magára az intertextuális utalás gesztusára.⁵⁶ Ennek során az idézett szövegrészlet de pragmatizálódik, tehát eredeti kontextusából, kulturális és textuális teréből kiemelve egy másik szöveg kontextusában nyer új jelentést.

Mészöly regényének mottója esetében is elmondható, hogy nem csupán egy adott szövegrészletet, de az azzal összekapcsolható egész kulturális-társadalmi közeget is bevonja a befogadás folyamatába, ami által a mű szélesebb körű értelmezését teszi lehetővé. A mottó idézete az újkori olimpiák „szülőatyjának” tekintett Pierre de Coubertin latin nyelvű olimpiai jelmondatának („citius, altius, fortius” = ’Gyorsabban, magasabbra, bátrabban/erősebben’) egyik elterjedt, ám fordítás tekintetében nem a legpontosabb változata. Ozolin, akit a regény az idézet szerzőjeként nevez meg, valószínűleg az a szovjet rúdugró, edző és sporttudományos kutató volt, aki 1939-ben 430 cm-rel új Európa-csúcsot ugrott.⁵⁷ Több atlétikai tárgyú szakkönyvet is írt, az elsősorban gyerekeknek szóló *Az erő és állóképesség titka* című, Magyarországon 1949-ben megjelent könyve Óze Bálint állandó önhajszolásával összhangban a rendszeres, kimerülésig végzett edzések mellett foglal állást,⁵⁸ emellett jó példája a sport diktatórikus rendszerekben betöltött propagandisztikus szerepének.

Sokatmondó Mészöly részéről, hogy nem Coubertin nevét szerepelteti a mottóban. A korszak társadalmi berendezkedését, a szocialista diktatúrát tekintve kézenfekvőnek tűnhet ennek okát a politikai helyzetre visszavezetni. Figyelembe véve ugyanakkor, hogy Coubertin és Ozolin két eltérő politikai eszme képviselői, a regény értelmezését befolyásoló gesztus is lehet a szovjet szerző nevének és az olimpia jelszavának együttes szerepeltetése. A coubertini idézetnek a sportoló nevével való összekapcsolása éles társadalomkritikaként jellemzi azokat a folyamatokat, amelyek a regény cselekményében is megjelennek mind a politikai hatalmat, mind a személyközi viszonyokat illetően. Az intertextuális eljárás így a regény kontextusában értelmezve azzal szembesíti az olvasót, hogy az eredeti olimpiai eszme mennyire torzult, „meghamisított” formában valósul meg ilyen viszonyok között.

2.1.4. Következtetések

Az ismertetett példák rávilágítanak arra, hogy – különböző módokon és formában – gyakran megjelenik a regényben a keresztény és antik kultúra. A vizsgált metaforákban az egyik bemeneti tér gyakran a keresztény vagy antik kultúrkörhöz kapcsolódik, ami indirekt módon irányítja az értelmezés folyamatát afelé, hogy a regény cselekményét valamilyen módon ezen kultúrkörökkel állítsuk párhuzamba. Az említett metaforák ugyanakkor nem egy bizonyos vallásos értelmezés lehetőségét hagyják nyitva, sokkal inkább a különböző vallások transzcendencia iránti vágyát, illetve az abban való hitet jelenítik meg. Ezt támasztja alá az író viszonyulása a vallásosság, a hit kérdéséhez, amelyről így vallott felesége, Polcz Alaine: „Mit lehet tudni a másiktól? Ez az örökös küzdelem – megérteni az életet pontosan

olyan nehéz, mint a házasságunkat – és megérteni azt a valamit, amit Istennek nevezünk. Miklós sokkal hamarabb megértette. Ő már rég tudta, hogy egyetlen vallás sem tudja megközelíteni, de mégis *van* alkotó”.⁵⁹

A hálózatot alkotó metaforák, hasonlatok és szimbólumok túlmutatnak önmagukon, és általuk olyan lényegi folyamatok pszichologizálástól mentes érzékeltetésére nyílik lehetőség, amelyek a konkrét szituációtól függetlenül jellemzik az emberi kapcsolatokat, a tudati és érzelmi folyamatokat, illetve a létezés alapélményét.⁶⁰

3. ÖSSZEGZÉS

Dolgozatomban *Az atléta halála* kapcsán vizsgáltam a metaforák és hasonlatok jelentésképzésben betöltött szerepét, Fauconnier és Turner kognitív nyelvészeti elméletére támaszkodva. Példákon keresztül igyekeztem demonstrálni a metaforizáció folyamatát, illetve annak lehetséges szerepét az interpretáció befolyásolásában.

Kognitív nyelvészeti keretben a metafora két mentális tér interakciójának eredményeképpen kiépülő új jelentésstruktúráként, integrált térként értelmezhető, ahol az egyes bemeneti terek többszöri előfordulása metaforalánc kiépülését eredményezi. *Az atléta halálában* ilyen rendszert alkotnak azon metaforák bemeneti terei, melyek a keresztény vagy antik kultúrkörhöz kapcsolódnak, és többször is megjelennek a mű kulcsfontosságú részeiben. Mindkét világnézet nagy hangsúlyt fektet a lelki folyamatokra, pontosan meghatározott nézetekkel rendelkezik a transzcendencia kérdéséről, ugyanakkor eltérő módon szemléli a fizikai világot. A vizsgált metaforák tehát azáltal, hogy a kereszténységgel és az antik világgal hozzák kapcsolatba a regény fiktív világát, a transzcendencia kérdéséről is bevonják az értelmezésbe. Ebben a megközelítésben a mű címe is új jelentésekkel gazdagodik: a 'halál' a címszereplő életének metaforikus értelmezését is adja egy „nem élt” életre utalva.

A példák vizsgálata rámutatott arra, hogy *Az atléta halála* esetében a metaforaháló olyan struktúrát képez, amely lehetőségként nyitva hagyja a tágabb értelemben használt transzcendencia fogalmának bevonását a regény értelmezésébe. Ebben a kontextusban előtérbe kerülnek a kognitív folyamatok, a mű cselekménye pedig csupán felszíni megnyilvánulása lesz olyan transzcendens erőknél, melyek meghaladják az emberi értelmet, és meghatározzák a létezés alapélményét.

Mindebből következően megállapítható, hogy a metaforák képesek egy szöveg egészének értelmezését befolyásolni abban az esetben, ha a mentális terek tematikus kapcsolódása révén az egész művön végigfutó rendszert építenek ki. Ez a struktúra indirekt módon befolyásolhatja a mű egészének értelmezését további lehetőségek sugalmazása által, viszont nem feltétlenül eredményez jelentéstani lezárttságot, azaz nem „oltja ki” véglegesen más értelmezések potenciális érvényességét.⁶¹

A metaforák ilyenfajta alkalmazása hozzájárul Mészöly azon törekvésének megvalósításához, hogy a ki nem mondható lényegit legalább sugalmazás szintjén, homályosan kifejezésre juttassa. Kihasználva a „tárgyak önmagukon túlmutató sajátosságát”,⁶² lehetőséget teremt műveiben olyan struktúrák kiépülésére, melyek-

ben a dolgok új jelentéssel ruházódnak fel, és szerkezetileg, illetve egymáshoz való viszonyukban átrendeződve a valóság hitelesebb érzékeltetésére lesznek alkalmasak: „...olyan elemek is egymás mellé kerülnek, amelyeket szívesebben látunk egymástól elkülönítve – másrészt, lehetnek olyan behelyettesítések, amelyek úgy mintázzák a valóságot, hogy nem azonosak vele, s az eredmény mégis kinosan találóbb a megszokott »fényképnel«”.⁶³

JEGYZETEK

Köszönöm Bartal Máriaának és Tátrai Szilárdnak hasznos megjegyzéseiket és javaslataikat.

1. Mészöly Miklós: *Vakügetés és megbocsátás* = M.M.: *A pille magánya*. Jelenkor, Pécs, 2006, 41.
2. Vö. Gintli Tibor – Schein Gábor: *Az irodalom rövid története*. Jelenkor, Pécs, 2007, 572.; Grendel Lajos: *A modern magyar irodalom története*. Kalligram, Pozsony, 2010, 409.
3. Thomka Beáta: *Mészöly Miklós*. Pozsony, Pozsony, 1995, 33–4.
4. Gintli – Schein, 2007, 572.
5. Tolcsvai Nagy Gábor: *Állat, ember, szolidaritás. Mészöly Miklós állatmotívumairól*. = T.N.G.: *„Nem találunk szavakat”*, Kalligram, Pozsony, 1999, 156.
6. Vö. például Bán András *Családáradról* írt cikkét. (Bán András: *A retorika vízjele* = B.A.: *Az elme szabad állat*. Magvető, 2000.)
7. A szerző több Mészölyvel foglalkozó cikke is olvasható az *Átkelés II. Lélekkertészet* című kötetben. (Balassa Péter, Balassa Kiadó, Budapest, 2009.)
8. Vö. Riffaterre, Michel: *A fikció tudattalanja* = Thomka Beáta (szerk.): *Narratívák 2.: Történet és fikció*. Kijárat, Budapest, 1998, 62.
9. Tolcsvai Nagy Gábor: *Hermeneutika és kognitív nyelvészet találkozása egy irodalomtörténeti korszakváltás értelmezésében* = T.N.G. 1999, 264.
10. Vö. például Thomka, 1995, 14., 33.
11. Thomka, 1995, 16. (Vö. még: „A metafora és egyéb trópusok hagyományosan a költői nyelv jellemzői, Mészöly prózája mégis eredendően narratív funkcióval látja el rendszerüket.” 32.)
12. Kövecses Zoltán: *A metafora. Gyakorlati bevezetés a kognitív metaforaelméletbe*. Typotex, Budapest, 2005, 14.
13. Vö. Gintli – Schein, 2007, 650–652.
14. Gintli Tibor (szerk.): *Magyar irodalom*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2010. 942. Vö. még: „a fordulatnak az egyik lényegi összetevője a nyelvre irányuló reflexív figyelemben adható meg”. (Tolcsvai Nagy 1999, 257.)
15. A kifejezés a pragmatikai kutatások fellendülésére utal a korszakban, ami nagyban összefüggött „a formális nyelveírási módok alternatíváiként” megjelenő funkcionális irányzatok fellépésével, illetve hatással voltak rá bizonyos nyelvészeteken kívüli tudományágak (nyelvfilozófia, szociológia, antropológia) is. Erről részletesebben ld. Tátrai Szilárd: *Bevezetés a pragmatikába – Funkcionális kognitív megközelítés*. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2011, 11–17.
16. Tolcsvai Nagy, 1999, 256.; vö. még Tolcsvai Nagy Gábor: *A metafora alakulástörténete a magyar lírai modernségben. Történeti tipológiai vázlat* = Bednancs G. – Bengi L. – Kulcsár Szabó E. – Szegedy-Maszák M. (szerk.): *Hang és szöveg. Költészettörténeti kérdések a lírai modernségben*. Osiris, Budapest, 2003, 26.
17. Tolcsvai Nagy Gábor: *Kognitív szemantika*, Konstantin Filozófus Egyetem, Nyitra, 2010, 13.
18. Tolcsvai Nagy Gábor – Ladányi Mária, *Funkcionális nyelvészet = Általános Nyelvészeti Tanulmányok*, 22. Budapest, 2008, 24.; vö. még 22.
19. Stockwell, Peter: *Cognitiv poetics. An Introduction*, Routledge, London and New York, 2002, 5.
20. Vö. Stockwell, 2002, 12–22.
21. Vö. például: „Új értelmet nyer a fikcionálás mint megalkotás, létrehozás, a reprezentáció mint jelenlévő és jelenlétvé tétel, és az imagináció nem mint a tényvilágtól független kép, hanem a gyakorlati tapasztalattal egyenértékű világréteg”. (Thomka, 1995, 21.)

22. Vö. Kövecses, 2005, 14., Lakoff, George – Johnson, Mark: *Metaphors we live by*. Chicago, 1980, 3.; Stockwell, 2002, 105.
23. Lakoff – Johnson, 1980, 6.
24. Vö. például Tolcsvai Nagy, 2010, 87–88.; Tolcsvai Nagy, 2003, 28–31., Stockwell, 2002, 106–108. A metaforák kognitív nyelvészeti értelmezéseinek részletes áttekintéséhez lásd: Kövecses Zoltán: *Versengő metaforaelméletek? „Ez a sebész egy bentes”* = Magyar Nyelv, 2009/3. szám, 271–280.
25. A kérdéssel Lakoff – Johnson könyvének 3. fejezete foglalkozik.
26. A folyamat részletes elemzése a 2. fejezetben szerepel.
27. Stockwell, 2002, 106.
28. Vö. Kövecses, 2005, 61.; Stockwell, 2002, 108.
29. Thomka, 1995, 13–15.
30. Kulcsár Szabó Ernő például az *Alakulásokat*, Grendel Lajos a *Filmet* tekinti határvonalnak az életműben. Vö. még Fodor Péter: *Térfélcseré. A sport irodalmi medialitása a magyar későmodern és posztmodern elbeszélő prózában*. Kijárat, Budapest, 2009, 77.
31. Fodor, 2009, 80.
32. „Mental spaces are small conceptual packets constructed as we think and talk, for purposes of local understanding and action. Mental spaces are very partial assemblies containing elements and structured by frames and cognitive models. They are interconnected, and can be modified as thought and discourse unfold. Mental spaces can be used generally to model dynamical mappings in thought and language. (Fauconnier – Turner: *Conceptual Integration Networks* = *Cognitive Science*. 22/2, április-június, 1998, 139.)
33. A metonimiák működésére szintén alkalmazható a modell (vö. Kövecses, 2005, 147–166.), a dolgozat ezzel a kérdéssel nem foglalkozik.
34. Fodor, 2009, 79.
35. A számok az idézetek helyét jelölik Mészöly Miklós *Az atléta balála* című regényének 1966-os kiadásában. (Kiemelések tőlem – F. Zs.)
36. „The very systematicity that allows us to comprehend one aspect of a concept in terms of another (...) will necessarily hide other aspects of the concept.” (Lakoff – Johnson, 1980, 10.)
37. Hildi említi Bálint ritka hazalátogatásaival kapcsolatban, hogy „úgy volt ezzel is, mint a távolságokkal – »maga mögött» hagyta őket.” (Mészöly, 1966, 31.)
38. Mészöly, 1966, 25. Vö. még például „Házasságról meg nem is beszéltünk egyáltalán. És arról se, hogy miért nem beszélünk róla. Talán furcsán hangzik, de úgy voltunk ezzel is, mint az örökös tréningekkel – örökös várakozás volt, hogy előbb-utóbb lesz egy olyan verseny, ami majd eldönti, hogyan is legyen azután. Úgy is mondhatnám, hogy *felbűzött stopperőrával* éltünk éveig, és vártuk a kellő pillanatot.” (Mészöly, 1966, 118.)
39. Mészöly, 1966, 9.
40. Az ’út’ és különböző változatai (’ösvény’, ’bakhátas’, ’csobán-’, ’makadám út’) igen gyakran és aprólékosan ábrázolva jelennek meg a szövegben, néhol magának az életnek a metaforájaként is (’életút’ → ’az élet utazás’): „...valóban Batakolos marad az utolsó jelentős *állomás* az életében, Vlegyásza előtt”. (Mészöly, 1966, 196.)
41. Vö. Fodor, 2009, 81.
42. Mészöly, 1966, 189.
43. Mészöly Miklós: *A sport zsákutcája* = Mészöly, 2006, 597.; vö. még Fodor, 2009, 79–80.
44. *A sport zsákutcája*, lásd az előző oldalon.
45. Udvariasan visszautasította például a felajánlott szinekúra állást is. (Mészöly, 1966, 30.)
46. Vö. Tolcsvai Nagy Gábor: *A magyar nyelv szövegtana*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2001. 282.
47. Stockwell, 2006, 111.
48. Vö. Riffaterre, 1998, 62.
49. Vö. Mészöly, 1966, 69.; Fodor Péter szerint a regényben a sport „archaikus értelme és jelentése” dinamizálódik. (Fodor, 2009, 80.)
50. Vö. Mészöly, 1966, 247.
51. Mészöly, 1966, 8.

52. Bálint az egyik régi edzését megzavaró bolyhos lepkéhez köti azt a „görcsfélét”, ami később egész életét jellemzi, főleg Picivel való együttléte és a versenyek alatt. („Nekem a következőket fűzte ehhez hozzá: hogy ez a motyogás tulajdonképpen stílusos kifejezője volt akkori önmagának. Akkor került abba a zsibbadt állapotba, amit a pályán is a legjobban szégyellt.” Mészöly, 1966, 165.)

53. Pál József – Újvári Edit: *Szimbólumiár. Jelképek, motívumok, témák az egyetemes és magyar kultúrából*. Balassi Kiadó, 2001, 497–498. (http://www.bkiado.hu/netre/Net_szimbolum/szimbolumszotar.htm)

54. Pál – Újvári, 2001, 497.

55. Ozolin, a rekorder: „Gyorsabban, magasabbra, távolabbra”, Mészöly, 1966, 5.

56. Vö. Kulcsár-Szabó Zoltán: *Intertextualitás: létmód és/vagy funkció?* = K.Sz.Z.: *Hagyomány és kontextus*. Universitas, Budapest, 1998, 27, 29.

57. Nádori László (főszerk.): *Sportlexikon 2*. Sport Kiadó, Budapest, 1986, 707.

58. „Ha csak annyit gyakorolunk, hogy „éppen csak” ne fáradjunk el, akkor állóképességünk se fog növekedni.” (Ozolin, Nyikolaj: *Az erő és állóképesség titka*. Új Magyar Könyvkiadó, Budapest, 1949, 49.)

59. Polcz Alaine: *Egész lényeddel*. Jelenkor Kiadó, Pécs, 2006, 172.

60. Vö.: „Ez a közvetett megjelenítés a sugalmazás szemantikájának megfelelően helyettesíti a lélekelemzést és a pszichologikus jellemzést, ami kifejezetten idegen tőle... A konkrét helyzet mindenképpen átminősül, elszakad a közvetlen helyzeti meghatározottságtól. Az egyedi eset valami egyetemes emberi vagy természeti, történelmi folyamat rendszerébe kapcsolódik be... A metafora mint szemléleti elem és formanyelv a közvetettség, az elégia, pedig mint a reflexív távolságtartás formája a Mészöly művészi alakításmódját legpontosabban jellemző princípiumok.” (Thomka, 1995, 34.)

61. Vö. „...a futás könyvbeli végső allegorikus jelentése sem egyértelműsíthető.” Fodor, 2009, 82.

62. Mészöly Miklós: *Tárgy és atmoszféra* = Mészöly, 2006, 87.

63. Mészöly Miklós: *A konkrét és inkonkrét ábrázolásról* = Mészöly, 2006, 132.

